

Mit jelentett a trianoni békediktátum a délvidéki magyarság számára a szerb uralom első éveiben? (1918–1921)

Bevezetés

Úgy véljük, hogy a Károlyi Mihály által 1918. november 13-án megkötött belgrádi katonai konvenció súlyos stratégiai hiba – számos történész szerint hazaárulással felérő – volt a magyar miniszterelnök részéről. A konvenció lehetővé tette, hogy a szerb hadsereg megszállja Magyarországot jelentős déli területeit, azaz a Délvidéket. A szerbek kihasználták ezt a lehetőséget: 1918 novemberében elfoglalták Dél-Magyarország azon részeit, melyekre az 1919. január 18-án megnyíló párizsi békekonferencián akarták bejelenteni igényüket. Sőt, nem csupán megszállták, hanem azonnal hozzákezdtek annak átformálásához, és abból a területből, melyet 1918 előtt Délvidéknek neveztek, a lehető leggyorsabban egy szerb dominanciájú Vajdaságot akartak teremteni.

Ez a folyamat konkrét földrajzi térben játszódott le, de ehhez szorosan hozzákapcsolódott a szimbolikus tér is. Ezt úgy értjük, hogy a szerb hadsereg a konkrét földrajzi térben foglalta el a Délvidéket: megszállta az ott lévő városokat, falvakat, vasútvonalakat. Viszont a földrajzi térnek mindig vannak tipikus vonásai, melyek összességét városképnek nevezzük. Ennek a városképnek az egyik legfontosabb alkotórésze az ún. szimbolikus tér. Ez a fogalom az alábbi kérdésekre adott válaszokból áll össze: Milyen az utca és a közterek általános képe? Kikről nevezték el az utcákat és a köztereket? Milyen nyelven íródtak az ezeket megjelölő táblák? Kik (politikusok, tudósok, katonák) kaptak szobrot?

Jelen tanulmányban bemutatjuk, hogy a Délvidéket 1918 őszén megszálló szerb hadsereg katonái, a hirtelen vezető pozícióba (főispán, pol-

gármester etc.) került kisebb-nagyobb súlyú helyi szerb politikusok és hivatalnokok milyen lépéseket tettek a szimbolikus tér (bár ezt a fogalmat akkor még nem használták) átalakítása érdekében. Előjáróban el kell mondanunk, hogy 1918 őszén a Délvidéken hatalmi pozícióba került délszláv állam politikusai számára a szimbolikus tér átalakítása a délvidéki városok magyar jellegének eltüntetését jelentette. Egy-egy település elfoglalásakor a megszállók azonnal hozzákezdtek ezen törekvésük megvalósításához. Ennek megfelelően tanulmányunkban az alábbi három kérdést vizsgáljuk:

1. Melyek voltak az egy-egy város magyar jellegének eltüntetésére irányuló első lépések?
2. Hogyan nyilvánult meg a szimbolikus tér elfoglalása az utcanevek esetében?
3. Milyen következménnyel járt a város magyar jellegének eltüntetésére irányuló törekvés az 1918 előtt felállított szobrok sorsára nézve?

A délvidéki városok magyar jellegének felszámolása (1.): a zászlók és címerek sorsa

Amikor a szerb hadsereg elfoglalt egy délvidéki várost, ott azonnal új világ vette kezdetét. Ezt elsőként a bevonulás során elhangzott verbális fenyegetések jelezték. A bevonuló katonák – és az őket üdvözlő kisebb-nagyobb létszámú délszláv lakosság – gyakran a magyarok tudtára adták – általában nem a legkulturáltabb formában –, hogy véget ért a magyar világ. Ekkor hangzott el először az a máig élő mondat, miszerint: „Beszéljétek a mi nyelvünket!” Ez a ké-

sőbbiek során még azzal bővült, hogy: „...ha a mi országunkban éltek.” Szabadka városában a villamosra helyezték el a „Beszéljétek a mi nyelvünket!” felszólítást.

Ezen verbális fenyegetések elhangzásával párhuzamosan a katonák eltávolították a magyar zászlókat a középületekről, és rögtön kitűzték a szerb zászlót. A magyar zászlók letétele és porba tiprása minden bevonulás kísérőjelensége volt. A számos példa közül nézzünk egyet: 1919. január 27-én a szerbek kitűzték a szerb zászlót a pécsi városházára. Erre a magyar polgármester – Nendtvich Andor – tiltakozott a szerb főispánnál, de az nem volt hajlandó bevonatni a szerb zászlót. Erre válaszul a magyarok másnap a szerb zászló mellé kitűzték a magyart. A kemény szerb reakció szinte azonnal bekövetkezett: egy szerb katonai járőr berontott a városházára, letépte és sárba tiporta a magyar zászlót. Azokat a magyarokat, akik ez ellen tiltakoztak, a helyszínen megverték.¹

A szerbek általában nem elégedtek meg a magyar zászló eltávolításával és a saját zászló kitűzésével. Nagyon gyakran a középületekről leverték – vagy lefestették – a magyar nyelvű feliratokat. Ennek a leverési hullámnak az összes köztéri magyar címer áldozatul esett.

A szerbek a későbbiek során is arra törekedtek, hogy az utcákból minden magyar nyelvű feliratot eltüntessenek. Jól mutatja ezt, hogy Újvidéken minden olyan cégtábla után, amely nem szerb nyelvű volt, ún. „cégtáblaadó” kellett fizetni. Tehát ha egy zöldségkereskedő vagy egy magánorvos magyar nyelvű táblán hirdette szolgáltatását, akkor ezért „adó” kellett fizetnie.² Ráadásul ez még a jobbik esetnek számított, ugyanis több településen nem tűrték meg a magyar nyelvű táblák kihelyezését.

A délvidéki városok magyar jellegének felszámolása (2.): az utcanevek sorsa

Elméleti kiindulási alapként le kell szögeznünk, hogy a 19. század közepéig az utcaneveknek nem volt politikai jelentősége. Az utcákat arról nevezték el, ami leginkább jellemezte őket: az ott űzött mesterségekről (pl. Tímár utca, Bérkocsis utca), az ott élő etnikumok tagjairól (pl. Magyar

utca, Szerb utca), az utcában álló fogadókról, cégerekről, az épületeket díszítő szobrokról (pl. Két Szerecsen utca) vagy az ott álló jellegzetes, meghatározó épületekről, intézményekről.³ Ez a helyzet a nacionalizmus előretörésével a 19. század második felében az európai országokban megváltozott. A közterületek (utcák, terek) elnevezései onnantól kezdve megbízható módon jelezték az adott államot uraló politikai elit identitását, értékrendjét. Elsősorban azt mutatták, mit gondolt saját nemzetéről/államáról, annak történelméről, kiket tart hőseinek. Ha a dualista magyar állam gyakorlatát nézzük, akkor azt látjuk, hogy a köztereket a magyar történelem, kultúra és tudomány kiemelkedő személyiségeiről nevezték el. Ez fontos eszköze volt a magyar nemzeti identitás építésének. A közterületek nevének identitásképző szerepe a versailles-i békerendszer eredményeképpen átalakuló (pl. a területét jelentős mértékben megnövelő Románia), létrejövő (pl. a korábban nem létező Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) közép-európai államokban is megmaradt.

Miután a trianoni békediktátummal a jugoszláv államhoz csatolták a Délvidéket – amelyet a szerbek már 1919-ben átneveztek Vajdaságra⁴ –, Belgrád utasítására hatalmas utcanév-átnevezési hullám indult el. A folyamatot Zenta város példáján – amelynek az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 29 666 lakosából 27 221 magyar, 2020 szerb és 177 német volt – mutatjuk be. Gyakorlatilag az, amit a következőkben felvázolunk, arról szól, hogy az uralmi helyzetbe került szerbek egy színmagyar város esetében hogyan használták fel a város magyar jellegének eltüntetésére érdekében az utcák átnevezésének eszközét.⁵

Zentán a kiinduló helyzet az alábbi volt:⁶ a dualista korszakban (1867–1918) bevett szokás volt, hogy településeken az utcák egy jelentős részét a magyar történelem, irodalom és kultúra kiemelkedő alakjairól nevezték el. Zenta 1876-ban kiadott térképén az alábbi ebbe a kategóriába tartozó nevek szerepeltek: Batthyány utca, Bem utca, Damjanich utca, Deák utca, Dembiński utca, Eugen utca⁷, Fáy utca, Géza utca⁸, Kazinczy utca, Kinizsi utca, Kossuth utca, Kisfaludy utca, Petőfi utca, Rákóczi utca, Széchenyi tér, Vörösmarty utca, Zrínyi utca.

Zentáról 1911-ben készült egy újabb térkép (ezt Szövényi Károly készítette), melyen olyan utcák tűntek fel, melyek magyar politikusok és történelmi hősök nevét viselték: a térség két korábbi képviselőjéről – Szabó Lászlóról és Bartha Miklósról –, illetve hamvaik 1906-ban Magyarországra történő hazaszállításaikor Bercsényiről és Rákócziról is elneveztek egy-egy utcát.

1918 után a Délvidék új urai drasztikus módon nyúltak az utcanevek megváltoztatásának eszközéhez. Zenta város közgyűlése egy alispáni felszólításra 1921. szeptember 22-én döntést hozott az utcanevek megváltoztatásáról. Itt kell megjegyeznünk, hogy 1911-ben 136 utca volt Zentán, ebből 84 személyekről elnevezve.⁹ A személyekről elnevezett utcákat 1923-ban mind átnevezték.¹⁰ Terjedelmi kereteink miatt az alábbi táblázatban csak tíz példát tudunk bemutatni:

A magyar történelem kiemelkedő alakjairól elnevezett utcák átnevezése Zentán, 1923

Kategória	1923 előtti név	1923 utáni név
Magyar fejedelmek és királyok	András utca	Andrija királyfi utca
	Árpád utca	Belgrádi utca
	Báthory utca	Ivan Gundulić utca
	Géza utca	Boško Jugović utca
	Rákóczi utca	Đura Jakšić utca
Katonák (1848–49) és politikusok	Batthyány utca	Nemanja utca
	Bem utca	Stanoje Glavaš utca
	Damjanich utca	Miloš Obilić utca
	Darányi Ignác	Svetozar Marković utca
	Deák utca	Mišić vajda utca

Forrás: A szerző saját szerkesztése Pejcin (2003) adattára alapján

A szerbek agresszív viselkedése a szimbolikus tér ezen területén nem állt meg a személyekről elnevezett utcáknál, hanem még a politikailag semleges földrajzi és állatneveket sem kímélték meg. Erre is nézzünk néhány példát:

Földrajzi és állatnevű utcák átnevezése Zentán, 1923

Kategória	1923 előtti név	1923 utáni név
Földrajzi és állatnevek	Kígyó utca	Uroš cár utca
	Ág utca	Maširević utca
	Tóparti utca	Bojović vajda utca
	Újkút utca	Aleksa Šantić utca
	Árkos utca	Milica cárné utca

Forrás: A szerző saját szerkesztése Pejcin (2003) adattára alapján

Nyilvánvaló, hogy a szerbeknek ezekben az esetekben nem konkrétan a földrajzi és állatnevekkel volt gondjuk, hanem a történet arról szólt, hogy helyet (értsd utcát) kellett keresniük hőseik számára.

Ha az új utcanevek teljes névanyagát nézzük, akkor azt rögzíthetjük, hogy a szerb nemzeti ébredés fontos alakjairól (tudósok, költők, írók, nyelvészek), továbbá uralkodókról, politikusokról és katonákról neveztek el utcákat. Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy Szabadkán a sarajevói merénylet egyik főszereplőjéről, Gavriło Principről is neveztek el utcát. Az új utcanevek között különösen erősen voltak reprezentálva a „kiemelkedő szerb harcosok”, melyek az alábbi alkategóriákból kerültek ki:

- Dicső katonai tettet véghez vivő középkori és újkori szerb uralkodók (pl. Dušan cár)
- A török elleni szerb felkelések és háborúk hősei (pl. Božidar Janković)
- Az 1848–49-es délvidéki szerb mozgalom kiemelkedő alakjai (pl. Stevan Knicanin)
- Az első és második Balkán-háború katonatisztjei (pl. Bojović vajda)

– Az első világháború magas rangú szerb katonai vezetői (pl. Mišić vajda)

Úgy véljük, hogy a katonák nagy aránya az új utcanevek között azt a célt is szolgálta, hogy Belgrád demonstrálja saját erejét, és megfélemlítse a magyar kisebbséget. „Mi kemény harcosok vagyunk! Jobb lesz, ha beletörődtek a helyzetbe” – üzenték ezek az utcanevek a magyar kisebbségnek.

Az utcanevek megváltoztatásának folyamata a zentaihoz hasonló módon zajlott le a többi délvidéki magyar város esetében is. Nézzünk két példát: Szabadka városában a Kossuth utca (Szabadka korzója) Regenta Aleksandra utca lett, a Rákóczi utca nevét pedig Harambašić utcára változtatták.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a hatalmi helyzetbe került szerbek az utcák neveinek megváltoztatásával nagy lépést tettek egy-egy város magyar jellegének eltüntetése irányában. Ezt a lépést tovább erősítette, hogy rövid időn belül az utcanévtáblák latin betűk helyett cirill betűkkel készültek. Kijelenthetjük, hogy a szerbek a szimbolikus tér ezen mezőjében rendkívül agresszív módon nyomultak.

A város magyar jellegének felszámolása (3.): a szobrok sorsa

A feliratok és utcanévtáblák mellett a szobrok és emlékművek adják egy-egy város képének legjellegzetesebb térelemeit.¹¹ Természetesen a délszláv állam kiépítésére törekvő politikusok célkeresztjébe gyorsan bekerültek az 1918 előtt felállított szobrok és emlékművek. A kortárs Olay Ferenc az egyik könyvében¹² a Szent István-i magyar államtól elszakított teljes területen kb. félszáz ledöntött szoborról, emlékműről számolt be. A Magyar Katolikus Lexikon szoborrombolás című szócikkének szerzője az összes elcsatolt területre vonatkozóan 120 esetet rögzített.¹³ Az alábbi táblázatban a Délvidéken elkövetett szobordöntéseket vettük számba.

A szobordöntések kivitelezése nagyon durva módon történt: Alsóitbén és Nagybecskereken az éj leple alatt dinamitot használtak, Törökbe-

csén pedig bivalyokkal vontatott kötéllel húzták le a szobrot talapzatáról. A robbanóanyag használta miatt Kis Ernő tábornok szobrának egyik karja letört. Több szobor az elszállítás után végleg eltűnt, míg az alapzatok nagy részét elhordták építőanyagként.

A magyar szobrok a szerbek (illetve a Felvidéken a csehszlovákok és Erdélyben a románok) számára „az ezeréves magyar elnyomás” szimbólumai voltak, melyek sértették nemzeti büszkeségüket. Ezért ezeket gondolták a legrövidebb időn belül eltüntetni. A szerb politikusok (és román, illetve csehszlovák társaik) nem csupán eltörölni akarták a múltat, hanem megpróbálták egy „új múltat” konstruálni helyette. Ezért nagyon sok esetben a történet úgy folytatódott, hogy a ledöntött régi szobor helyét az új államalkotó nemzet hőisének szobra foglalta el.

Nézzünk egy konkrét példát: a szerbek a baranyai hídfőnél¹⁴ megcsonkították (eltávolították a Szent Koronát, vele együtt Mária Terézia fejét és a magyar nyelvű feliratokat) az 1779-ben Mária Terézia és fia, II. József tiszteletére fölállított, kb. 4,5 m magas emlékoszlopot.¹⁵ Ezután a Szent Korona helyére a szerb koronát, oldalára Péter király domborművét és az alábbi szerb nyelvű szöveget helyezték el:

*„E helyen van ledöntve a fej, amely forrása
volt sok rossznak*

*Onnan most ragyog egy fényes arc, köszönet
neked király, köszönet.*

*Valósággá lettek gyönyörű álmaink,
Több mint sejtése a mi ideáljainknak.*

*Baranya most a mienk és a Te fiadé.
Köszönet neked király, köszönet.*

*Amíg folyik a Dráva, míg erre legelni fognak
bárányaink,*

*Ezt a szent földet őrizni fogják
A szilárd baranyaiak.”¹⁶*

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a szobordöntések – és az új, immár szerb hőöket ábrázoló szobrok és feliratok – azt a célt szolgálták, hogy a terület fizikai térben történő megszállását és átalakítását kiterjesszék a szimbolikus térre is.

A szerb megszállás után ledöntött, megrongált szobrok a Délvidéken

Település	Szobor
Alsóittebe	Lelőkték talapzatáról a Köllő Miklós által készített Kossuth-szobrot.
Eszék	A baranyai hídfőnél megcsonkították az 1779-ben fölállított, kb. 4,5 m magas emlékoszlopot. A Szent Korona helyére a szerb koronát, oldalára Péter király domborművét s „a hálás baranyai szerb nép”-szöveget tették.
Nagybecskerek	Fölrobbantották Radnai Béla (1873–1923) Kiss Ernő (1799–1849) honvéd altábornagyról készített, életnagyságú, 1906. V. 27-én fölavatott szobrát, a maradványt a rendőrkapitányság udvarára vitték.
Óbecse	Megcsonkították az 1848/49-ben elesett honvédek sírja fölé emelt és 1897. III. 15-én leleplezett 2,5 m magas obeliszket.
Őrszállás	A templom oszlopos főbejárata melletti Szent István- és Szent László-szobrot befalazták fülkéjébe.
Törökbecse	Bivalyokkal húzták le Radnai Béla gr. Leiningen-Westerburg Károly (1819–1849) aradi vértanú tábornokról készített ércszobrát.
	Az 1903. IX. 14-én fölállított 1848/49-es turulos honvédoszlopot megrongálták, majd lebontották.
Szabadka	Megcsonkították az 1849. III. 5-i kaponyai ütközet hőseinek szobrát.
	Ledöntötték az 1848/49-es szabadságharcban elesett szabadkai honvédek emlékére 1899. XII. 3-án emelt honvédemlékoszlopot.
Újpalánka	Megrongálták Kallós Ede (1866–1950) 1897. VIII. 20-án leleplezett Szent István-szobrát.
Versec	Lerombolták Riedl Antal 1892. XI. 1-én leleplezett, az 1848/49-ben hősi halált halt nemzetőrök tiszteletére emelt emlékművét.
Zenta	Eltávolították Savoyai Jenő szobrát.
Zimony	Megrongálták a Hunyadi-vár helyén 1896. IX. 20-án leleplezett, 36 m magas turulos ezredéves emléktornyot, Róna József (1861–1939) és Bezerédi Gyula (1858–1925) alkotását, 1924 pünkösdjére virradó éjszakán a SRNAO ¹⁷ eltávolíttatta a csúcsáról a turulmadarat, ledöntötték Hungária alakját.
Zombor	Ledöntötték a város szülőtte, Schweidel József (1796–1849) tábornoknak, aradi vértanúnak 1905. V. 18-án leleplezett szobrát.
	Bivalyokkal lehúzták II. Rákóczi Ferenc fejedelem (1705–1711) szobrát, darabjait a bori bányának eladva beolvasztották.

Forrás: A szerző saját szerkesztése Olay (1930) alapján

Konklúziók

Tanulmányunkban felvázoltuk, hogy hogyan zajlott le a szimbolikus térfoglalás a szerb uralom alá került Délvidéken. Egyrészt bemutattuk a megszállók első agresszív lépéseit (a magyar zászlók letétele etc.), másrészt felvázoltuk, hogy a hatalmi helyzetbe került szerbek hogyan cserélték le a közterületek (utcák és terek) nevét. Harmadrészt ismertettük a régi magyar világ felszámolásának a leglátványosabb megnyilvánulásait, a szobordöntéseket.

Úgy véljük, hogy a szimbolikus teret a szerb politikusok azért rendezték át, hogy minden olyan városképi elemet (utcanévek, feliratok, szobrok és emlékművek), mely a régi (értsd 1918 előtti) magyar világra emlékeztet, a lehető leggyorsabban eltüntessenek. Úgy gondolták, ha eltüntetik ezeket a tárgyakat, azzal együtt eltörlik a magyar múltat is.

Úgy véljük, hogy rendkívül érdekes párhuzam húzható a fent tárgyaltak és az ókori történelemből ismert „*damnatio memoriae*” fogalom között.

Ez a latin kifejezés szó szerint az „emlékezet elátkozását”, azaz kitörlését jelenti. Az ókori Egyiptom és különösen Róma történetéből ismerünk olyan uralkodókat, politikusokat, akiknek haláluk után szobraikat ledöntötték, beolvasztották, továbbá levakarták a nevüket a különféle feliratokról. A dühös utódok ezzel akarták őket eltüntetni a történelemből.

Úgy gondoljuk, hogy a jugoszláv államhoz csatolt Délvidéken a szerb politikusok már 1918 novemberétől kezdve a „*damnatio memoriae*” eszközt alkalmazták az ezeréves magyar múlt eltörlése érdekében. Ennek első „eredményeit” plasztikusan írja le Szabadka utolsó magyar rendőrkapitányának a magyar Belügyminisztériumhoz írt 1921-es jelentése, miszerint:

„*A város képe külsőleg teljesen átalakult, egyetlen magyar címtábla nem látható, a város külső képe visszatükrözi a balkáni megszállók hű képmását, mindenütt pizok, rendetlenség, s Szabadka mai külső képe inkább emlékeztet Úszkübre¹⁸, mint egy szépen fejlődésnek indult magyar vidéki városra.*”¹⁹

JEGYZETEK

¹ Gulyás László (2016/a): A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság. In: Zombori István szerk. (2016): A szerbek Magyarországon. 1918–1921. METEM, Budapest, 105–112. old.

² A gazdasági élet területén a magyar kisebbséget ért sérelmekről és hátrányokról lásd Domonkos László (1992): Magyarok a Délvidéken. 50–57. old.

³ Szívós Erika (2021): Utcanévek és utcanévvaltozások. In: Papp Barbara szerk. (2021): Lélek és történelem. ELTE, Budapest, 199–216. old.

⁴ Bővebben lásd Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest, 89–90. old.

⁵ A témakörben alapműnek tekintjük: Pejín Attila (2003): Zenta utcanévlexikona. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta

⁶ Pejín (2003) 34. old.

⁷ Savoyai Jenő (Eugen von Savoyen) hadvezérről van szó, aki 1697-ben a zentai csatában hatalmas vereséget mért a török haderőre.

⁸ Géza fejedelemről (uralkodott 972–997) van szó.

⁹ Pejín (2003) 34. old.

¹⁰ Pejín (2003) 37. old.

¹¹ Szerepükről lásd Póto Janos (2003): Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Osiris, Budapest

¹² Olay Ferenc (1930): A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken. 1918–1928. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest

¹³ <http://lexikon.katolikus.hu/S/szoborrombol%C3%A1s.html>

¹⁴ A Baranyából Eszékre vezető híd.

¹⁵ Ezt az emlékoszlopot a két Habsburg-uralkodó annak emlékére kapta, hogy 1773 és 1779 között gátakat és hidat építettek a Dráván, illetve lecsapoltatták a környező mocsarakat.

¹⁶ A feliratot fordította és közzétette Olay (1930), 306. old.

¹⁷ Srpska Nacionalna Omladina, egy szerb nacionalista célokat zászlajára tűző agresszív terrorszervezet.

¹⁸ Más néven Szkopje városa, amely egy tipikus balkáni város Észak-Macedóniában.

¹⁹ A jelentést idézi Dévavári Zoltán (2020): A Délvidék szerb birtokbavétele. In: Hajagos Csaba szerk. (2020): Akik bátrak és hősök voltak. Honvédelem és nemzeti ellenállás az első világháború utáni Magyarországon (1919–1939). Magyar Patrióták Közössége, Budapest